

БӨЛІМ: ЖАЛПЫ РУБРИКА

Буллингті заң тұрғысынан қарастыру: Қазақстандағы құқықтық аспектілер

ЖАРИЯЛАНДЫ
15.02.2025СІЛТЕМЕ
<https://bilimger.kz/175949/>**Маханбет Ерасыл Абзалұлы****Жетекшісі: Узакбаева Гулшат Тулепбергеновна**

Аннотация

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы буллинг мәселесі заң тұрғысынан қарастырылады. Буллингтің анықтамасы, түрлері және оның құқықтық реттелуі қарастырылады. Қазақстан заңнамасындағы балалар мен жасөспірімдерді қорғауға бағытталған нормативтік-құқықтық актілер талданып, буллингке қарсы қолданылатын шаралар қарастырылады. Сондай-ақ, шетелдік тәжірибе мен Қазақстандағы буллингтің алдын алу бойынша ұсыныстар ұсынылады.

Кілт сөздер:

буллинг, құқықтық реттеу, балалардың құқықтары, заңнамалық актілер, Қазақстан, мектептегі зорлық-зомбылық, кибербуллинг.

Кіріспе

Буллинг – қазіргі қоғамдағы өзекті мәселелердің бірі. Ол балалар мен жасөспірімдердің психологиялық және физикалық денсаулығына зиян келтіреді, олардың әлеуметтік бейімделуіне кедергі жасайды. Сондықтан да буллингті заң тұрғысынан реттеу аса маңызды. Қазақстан Республикасында балалардың құқығын қорғауға бағытталған бірқатар заңдар мен нормативтік актілер бар. Алайда, буллингке қатысты арнайы заң қабылданбаған.

Буллингтің анықтамасы және түрлері

Буллинг – жүйелі түрде қайталанатын, жеке тұлғаның ар-намысына, психологиялық және физикалық әл-ауқатына нұқсан келтіретін қасақана әрекеттер жиынтығы. Бұл құбылыс балалар мен жасөспірімдер арасында, әсіресе мектептер мен білім беру мекемелерінде жиі кездеседі. Буллинг адамның өзін-өзі бағалауына теріс әсер етеді, психологиялық жарақат қалдырады және кейбір жағдайларда ауыр салдарға әкелуі мүмкін.

Буллингтің бірнеше негізгі түрлері бар:

Физикалық буллинг – бұл зорлық-зомбылықтың тікелей көрінісі болып табылады. Оған ұру, итеру, заттарды тартып алу, аяққа жығу, дене жарақатын салу немесе қорқытып, күштеп белгілі бір әрекеттерді орындату жатады. Физикалық буллинг мектептерде, көшеде және спорттық алаңдарда жиі кездеседі. Бұл түрі ең айқын әрі қауіпті, себебі тікелей денсаулыққа зиян келтіреді.

Психологиялық (эмоционалдық) буллинг – адамның ішкі жан дүниесіне бағытталған қудалау түрі. Мұндай буллингке қорлау, мазақтау, адамның өзін-өзі бағалауын төмендететін сөздер айту, әлеуметтік шеттету және манипуляция жасау кіреді. Жәбірленуші өзін жалғыз, дәрменсіз сезініп, ұзақ уақыт бойы психологиялық күйзеліске түсуі мүмкін. Бұл түрі сырт көзге көрінбеуі мүмкін, бірақ оның әсері ұзақ уақытқа созылады.

Вербалды (ауызша) буллинг – адамның ар-намысына, қадір-қасиетіне нұқсан келтіруге бағытталған сөздік агрессия. Оған мазақ ету, балағаттау, қорқыту, орынсыз лақап аттармен атау, әлеуметтік мәртебені төмендететін жалған ақпарат тарату жатады. Вербалды буллинг адамның өзіне деген сенімділігін жояды, өзін қорғансыз сезінуіне алып келеді және психологиялық дағдарысқа ұшыратуы мүмкін.

Кибербуллинг (интернет арқылы қорқыту) – заманауи технологиялар мен әлеуметтік желілердің дамуы нәтижесінде пайда болған буллингтің жаңа түрі. Бұл жағдайда жәбірленушіге қысым көрсету интернет, әлеуметтік желілер, мессенджерлер немесе онлайн

платформалар арқылы жүзеге асады. Кибербуллингке жала жабу, жағымсыз пікірлер жазу, қорлайтын фотосуреттер немесе видеолар тарату, анонимді түрде қорқыту, бопсалау сияқты әрекеттер жатады. Оның ерекшелігі – интернет арқылы жасалған шабуылдар кең ауқымды аудиторияға таралып, жәбірленушінің беделіне үлкен нұқсан келтіруі мүмкін.

Әлеуметтік буллинг – бұл белгілі бір адамды ортадан шеттету, оны қоғамда төмендету немесе басқа адамдармен қарым-қатынас жасауына кедергі келтіру. Әлеуметтік буллингке адамдарды топтан бөліп тастау, достарынан алыстату, жалған қауесеттер тарату және өзгелерді белгілі бір адаммен қарым-қатынасты тоқтатуға мәжбүрлеу жатады. Мұндай әрекеттер жасөспірімдер арасында жиі кездеседі және адамның әлеуметтік ортада өзін жалғыз сезінуіне әкелуі мүмкін.

Буллингтің барлық түрлері жәбірленушінің психологиялық жағдайына, әлеуметтік өміріне және болашақтағы тұлғалық дамуына теріс әсер етеді. Сондықтан бұл құбылысты құқықтық тұрғыдан реттеу және оның алдын алу өте маңызды.

Қазақстан Республикасындағы буллингті құқықтық реттеу

Қазақстан Республикасында буллинг мәселесін заңнамалық тұрғыдан реттеу маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Елдегі құқықтық жүйе балалар мен жасөспірімдердің құқықтарын қорғауға бағытталған бірқатар заңнамалық актілерді қамтиды. Дегенмен, буллингке қарсы арнайы заң қабылданбағандықтан, бұл мәселе жанама түрде әртүрлі нормативтік-құқықтық құжаттар арқылы реттеледі.

Қазақстанда буллингпен күресуге мүмкіндік беретін негізгі заңнамалық актілер мыналар:

Қазақстан Республикасының Конституциясы

Елдің негізгі заңы – Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жыл) – әрбір азаматтың жеке басының қадір-қасиеті мен қауіпсіздігіне кепілдік береді. Конституцияның 1-бабында «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет

ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» деп көрсетілген. Сонымен қатар, 29-бап азаматтардың денсаулығын қорғауға кепілдік берсе, 34-бапта әр азаматтың басқа адамдардың құқықтарын, бостандықтарын және қадір-қасиетін құрметтеуге міндетті екендігі атап өтілген. Осылайша, Конституция буллингтің алдын алуға негіз бола алатын жалпы қағидаларды белгілейді.

«Балалардың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (2002 жыл)

Бұл заң балалардың құқықтарын қорғауға бағытталған және олардың физикалық, психологиялық және моральдық қауіпсіздігін қамтамасыз етуді көздейді. Аталған заңның 10-бабында «әрбір баланың ар-намысы мен қадір-қасиетіне қол сұғылмаушылық құқығы бар» деп көрсетілген. Сондай-ақ, 17-бап балаларды зорлық-зомбылықтан, қанаудан және қатыгездікпен қараудан қорғау қажеттігін айқындайды. Бұл заңның нормалары буллингтің алдын алу шараларын күшейтуге негіз бола алады.

«Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (2007 жыл)

Бұл заң білім беру жүйесіндегі тәртіпті және оқушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған. 47-бапқа сәйкес, білім беру ұйымдары оқушылардың қауіпсіздігін сақтауға, олардың құқықтарын қорғауға және психологиялық жайлылықты қамтамасыз етуге міндетті. Сондай-ақ, 49-бапта педагогтардың оқушыларға қатысты кемсітушілікке жол бермеуі тиіс екендігі атап өтілген. Осы заң негізінде білім беру мекемелерінде буллингтің алдын алу бойынша арнайы бағдарламалар әзірленіп, мектептерде профилактикалық шаралар ұйымдастырылуы қажет.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі (2014 жыл)

Қылмыстық кодекс буллингтің кейбір түрлерін жауапкершілікке тартуға мүмкіндік береді. Мысалы:

- **131-бап (Қорлау)** – жеке тұлғаның ар-намысы мен қадір-қасиетін қорлайтын әдепсіз сөздер немесе әрекеттер үшін әкімшілік немесе қылмыстық жауапкершілік қарастырылған.

- **140-бап (Кәмелетке толмаған баланы тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау)** – егер ата-аналар немесе мұғалімдер баланы қорлауға жол берсе немесе тиісті шараларды қабылдамаса, олар әкімшілік немесе қылмыстық жауапкершілікке тартылады.
- **194-бап (Бопсалау)** – буллингтің бір түрі ретінде қарастырылуы мүмкін, егер адам басқа біреуден қорқыту, зорлық-зомбылық көрсету арқылы қандай да бір материалдық немесе моральдық пайда алуға тырысса.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі (2014 жыл)

- **73-1-бап (Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық)** – бұл бап үй ішінде немесе басқа да әлеуметтік қатынастарда психологиялық және физикалық қысым көрсеткен тұлғаларды жауапкершілікке тартуға мүмкіндік береді.
- **409-бап (Кәмелетке толмағандардың құқығын бұзу)** – бұл бап балаларға қатысты заң бұзушылықтар жасаған адамдарға қатысты шаралар қабылдауға негіз бола алады.

ҚР «Цифрлық құқықтар туралы» заң жобасы және кибербуллингке қарсы шаралар

Соңғы жылдары Қазақстанда интернет кеңістігінде жасөспірімдерді қорғауға бағытталған құқықтық реформалар жүргізілуде. 2022 жылы Қазақстанда кибербуллингке қарсы шаралар қабылданып, киберқорқытуға қарсы заңнамалық түзетулер енгізілді. Бұл түзетулерге сәйкес, егер интернетте балаға қатысты қорлау немесе психологиялық қысым көрсету жағдайлары анықталса, уәкілетті органдар оларды жоюға немесе шектеуге құқылы. Сонымен қатар, ата-аналарға интернеттегі балаларын қорғау үшін заңды құралдар ұсынылған.

Буллингті құқықтық тұрғыдан реттеудің проблемалары мен шешу жолдары

Буллингпен күресу – кешенді әрі жүйелі түрде жүргізілетін процесс. Ол тек құқықтық реттеумен шектелмей, білім беру мекемелері, ата-аналар, қоғам және мемлекеттік органдардың белсенді қатысуын талап етеді. Буллингтің алдын алу мен оны азайту үшін тиімді шаралар кешені қажет, оған білім беру мекемелеріндегі тәрбие жұмыстары, құқықтық саясат, ақпараттық науқандар, ата-аналар мен педагогтардың белсенділігі кіреді.

Білім беру мекемелеріндегі алдын алу шаралары

Мектептер буллингке қарсы күрестің негізгі алаңы болып табылады, себебі оқушылар арасындағы зорлық-зомбылықтың көп бөлігі дәл осы ортада орын алады. Сондықтан, білім беру мекемелерінде келесі шараларды жүзеге асыру маңызды:

- **Буллингке қарсы арнайы саясат пен ережелерді енгізу**

Әр мектепте буллингке қарсы нақты саясат бекітіліп, оның орындалуын қадағалайтын жауапты тұлғалар тағайындалуы қажет. Бұл құжатта буллингтің анықтамасы, оның түрлері, алдын алу әдістері және зардап шеккендерді қорғау механизмдері нақты көрсетілуі керек.

- **Педагогтар мен мектеп қызметкерлеріне арналған тренингтер**

Мұғалімдер мен мектеп әкімшілігі буллингтің белгілерін анықтап, оған дұрыс әрекет етуді үйренуі тиіс. Оқушылар арасында психологиялық қысымның алдын алу үшін оларды жан-жақты дайындап, оқыту қажет. Мұғалімдер үшін буллингке қатысты тренингтер ұйымдастыру, жағдайларды талдау арқылы тәжірибе жинақтау маңызды.

- **Оқушыларға арналған ақпараттық бағдарламалар**

Оқушылар арасында буллингтің зияны мен оның салдары туралы ақпарат тарату өте маңызды. Бұл мектеп қабырғасында дәрістер, семинарлар, фильмдер көрсету және арнайы іс-шаралар өткізу арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Буллингке қарсы күресте еріктілер қозғалысын дамыту да тиімді тәсілдердің бірі бола алады.

- **Психологиялық қызметтердің белсенді жұмысы**

Әр мектепте оқушыларға психологиялық қолдау көрсететін арнайы мамандар жұмыс істеуі тиіс. Буллингтің құрбандары жасырын түрде көмек сұрай алатын сенім телефондары мен арнайы қызметтер ұйымдастырылуы қажет. Оқушылардың психологиялық жағдайын тұрақты бақылап, алдын алу шараларын күшейту маңызды.

Заңнамалық және құқықтық шаралар

Мемлекеттік деңгейде буллингке қарсы күресу үшін заңнаманы жетілдіру қажет. Буллингті заң тұрғысынан реттеу келесі бағыттарды қамтуы тиіс:

- **Буллингке қарсы арнайы заң қабылдау**

Қазіргі таңда Қазақстанда буллингке қатысты жеке заң жоқ. Сондықтан буллингтің барлық түрлерін қылмыстық немесе әкімшілік құқық бұзушылық ретінде қарастыратын арнайы заңнамалық актіні қабылдау қажет. Бұл заң буллингтің нақты анықтамасын, жауапкершілік түрлерін, алдын алу шараларын және зардап шеккендерге көмек көрсету механизмдерін қамтуы тиіс.

- **Құқық қорғау органдарының белсенді араласуы**

Буллинг оқиғалары құқық қорғау органдарының назарынан тыс қалмауы тиіс. Әсіресе, кибербуллинг жағдайында құқық қорғау органдары жедел әрекет етіп, әлеуметтік желілерде қорлау немесе қудалау әрекеттеріне қарсы заңды шаралар қолдануы қажет.

- **Мектептерде құқықтық жауапкершілікті күшейту**

Буллингке қатысы бар тұлғаларға – агрессорларға, сондай-ақ олардың әрекеттеріне бей-жай қараған мектеп әкімшілігіне қатысты нақты санкциялар қарастырылуы тиіс. Бұл оқушылардың қауіпсіздігіне кепілдік беретін құқықтық механизмдерді жетілдіруге көмектеседі.

Ата-аналардың рөлі мен отбасы тәрбиесі

Буллингтің алдын алуда ата-аналардың рөлі өте маңызды. Балалар отбасында өздерін қауіпсіз сезінген кезде, олар психологиялық қысымға ұшырау ықтималдығы азаяды. Ата-аналар өз балаларының мінез-құлқына назар аударып, олардың мектептегі жағдайы туралы үнемі сұрап, әңгімелесіп отыруы қажет.

- **Ата-аналарға арналған тренингтер мен семинарлар**

Ата-аналар буллингтің түрлерін, оның алдын алу тәсілдерін және балаларға қалай көмектесу керектігін білуі керек. Бұл үшін арнайы оқыту бағдарламалары мен семинарлар ұйымдастыру маңызды.

- **Балалармен ашық қарым-қатынас орнату**

Балалар ата-анасымен ашық сөйлесуге үйренуі тиіс. Егер бала буллингке ұшыраса немесе басқа біреудің мұндай жағдайға тап болғанын байқаса, ата-анасы оған қолдау көрсетіп, жағдайды шешу жолдарын бірге қарастыруы қажет.

- **Балалардың интернеттегі белсенділігін бақылау**

Кибербуллингтің кең таралуына байланысты ата-аналар балаларының интернеттегі іс-әрекеттерін бақылауы керек. Бұл әлеуметтік желілердегі қауіпті контенттерге шектеу қою, интернет қауіпсіздігі туралы сөйлесу және балаларға сенімді орта қалыптастыру арқылы жүзеге асады.

Қоғамдық ұйымдар мен әлеуметтік бастамалар

Буллингке қарсы күресте үкіметтік емес ұйымдар (ҰЕҰ), жастар қозғалыстары мен белсенділердің атқаратын рөлі зор.

- **Қоғамдық науқандар мен акциялар ұйымдастыру**

Буллинг мәселесін кеңінен талқылап, оған қоғам назарын аудару үшін ақпараттық науқандар, флешмобтар, семинарлар мен форумдар өткізу қажет. Бұл шаралар буллингтің зияны туралы хабардарлықты арттырып, қоғамда толеранттылық мәдениетін қалыптастыруға көмектеседі.

• Жастар белсенділігін дамыту

Оқушылар мен студенттердің қатысуымен буллингке қарсы қозғалыстар құру тиімді нәтиже бере алады. Бұл жасөспірімдер арасында сенімді орта қалыптастыруға, бір-біріне қолдау көрсетуге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Буллинг – бүкіл қоғам болып күресуді қажет ететін маңызды әлеуметтік мәселе. Онымен күресу үшін білім беру мекемелері, құқық қорғау органдары, ата-аналар және ҮЕҰ бірлесіп жұмыс істеуі тиіс. Мектептерде алдын алу шараларын күшейтіп, құқықтық механизмдерді жетілдіріп, ата-аналар мен қоғамның рөлін арттыру арқылы ғана буллинктің таралуын азайтуға болады. Бұл кешенді шаралар балалардың қауіпсіз ортада білім алып, психологиялық тұрғыдан жайлы сезінуіне жағдай жасайды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. *Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жыл.*
2. *Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы, 2007 жыл.*
3. *Қазақстан Республикасының «Балалардың құқықтары туралы» Заңы, 2002 жыл.*
4. *ҚР Қылмыстық кодексі, 2014 жыл.*
5. *ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі, 2014 жыл.*
6. *Bullying Prevention: A Legal Guide for Schools (Америкалық білім беру тәжірибесі).*